

MIÉRT ÉS MIKOR JÓ A BEVONÁS? – ÉRVEK MUNKÁLTATÓI ÉS MUNKAVÁLLALÓI OLDALON

Az utóbbi években a korábbi intézményi fókusz mellé stratégiai és magatartási koncepciók is megjelentek, amelyek választ adhatnak a kérdésre: vajon miért és mikor lehet jó eszköz a bevonás mind munkavállalói, mind munkáltatói oldalról? Egyre csökkenő szerepe van a szakszervezeteknek és a kollektív alkuknak, de mindez nem jelenti azt, hogy a munkavállalók ne akarnák hallatni a hangjukat. A fő változás a hogyanban van, hiszen a direkt participáció egyre nagyobb teret hódít mind az angolszász országokban, mind a kontinentális Európában. Ehhez azonban a felek közti bizalomra, a kontextuális tényezők figyelembevételére és integrált emberierőforrás-menedzsment eszköztár működtetésére van szükség.

Kulcsszavak: participáció, bevonás, hangadás, elkötelezettség, munkaügyi kapcsolatok, emberierőforrás-menedzsment, tranzakciósköltség-elmélet

A cikk a participáció fogalmát, történetét, a munkavállalók és a menedzsment ezen intézményekhez fűződő viszonyát, annak okait mutatja be. Elsősorban az emberierőforrás-menedzsment (EEM) és a szervezeti magatartás, valamint a munkaügyi kapcsolatok és a tranzakciósköltség-elmélet megközelítései alapján. Az utóbbi években a korábbi intézményi fókusz mellé stratégiai és magatartási koncepciók is megjelentek, amelyek választ adhatnak a kérdésre: vajon miért és mikor lehet jó eszköz a bevonás mind munkavállalói, mind munkáltatói oldalról?

A participáció fogalma, története

A participáció, bevonás és hangadás¹ fogalmait nagyon rugalmasan, sokrétűen használják a szakirodalomban (Wilkinson et al., 2014; Mowbay et al., 2015). Az egyes definíciók akár nagyon szélesek, mindent magukban foglalóak, vagy akár nagyon szűken értelmezettek is lehetnek, tudományterületenként (például emberierőforrás-menedzsment, politikatudomány, közgazdaságtan, szervezeti magatartás, pszichológia, jog) is eltérnek (Strauss, 2006; Wilkinson et al., 2010; Budd et al., 2010, p. 303.). A kutatók pedig nem ismerik a témakörhöz kapcsolódó más tudományterületek ideológiai háttérét, munkásságát (Wilkinson – Fay, 2011). A szervezeti magatartás megközelítése például csak a menedzsment érdekeit helyezi előtérbe, annak tükrében vizsgálódik (Donaghey et al., 2011; Barry et al., 2016), a közgazdaságtan racionális aktorokat feltételez, nem tárja fel a köztük lévő hatalmi viszonyokat.

Ebben a cikkben a *participációt mint esernyőfogalmat* használom, amely minden mást magában foglal (Wilkinson – Dundon, 2010). Ezen belül is megkülönböztethetünk két fő filozófiát (Wilkinson, 1998 idézi Wilkinson – Dundon, 2010, p. 169.). Az egyik az ipari demokrácia (industrial democracy), amely az ipari polgársághoz kötődik, és a participációt a munkavállalók olyan alapvető jogának tekinti, amely növeli a menedzseri döntéshozatalba való beleszólás mértékét az egyes szervezetekben. Manapság ez a nézet leginkább a vállalat érintett (stakeholder) szemlélethez kötődik. A másik megközelítés a gazdasági haté-

konyság modelljéhez kötődik, és azt hangsúlyozza, hogy a participáció jobb döntéshozatali mechanizmushoz, illetve nagyobb elkötelezettséghez vezet (Boxall – Purcell, 2003).

Strauss (2006, p. 779.) szerint, aki Heller és munkatársai (Heller et al., 1998, p. 15.) definícióját veszi alapul, *participációnak tekinthető minden olyan folyamat*, amely befolyást biztosít a munkavállalók számára munkájukban, illetve munkafeltételeikben. Kiemeli az aktív befolyás fontosságát, elkülönítve azt a passzív bevonástól (involve-ment), mely utóbbira példa lehet a pénzügyi participáció.

Az érdeklődés a participáció iránt mind elméleti, mind gyakorlati szempontból ciklusosnak tekinthető (Ramsey, 1977), amelyet hullámok (Marchington et al., 1993) jellemeznek: egészen az egyes formák megjelenésétől, azok elterjedéséig, az érdeklődés hanyatlása után pedig az új formák megjelenéséig (Strauss, 2006, p. 780.).

Strauss (2006) *három fő hullámot* különböztet meg. A modern kori participáció gyökerei a *Human Relations Iskolához köthetők*, és az 1940-es évekre vezethetők vissza (Strauss, 2006, p. 780.). Itt jelent meg először, hogy a menedzserek felfigyeltek a munkavállalók meghallgatásának és érzéseinek fontosságára. Ebben az időszakban azonban, ellentétben a következőkkel, még alacsony volt a formális participációs intézmények száma.

Az 1960-as évek a munkakör-gazdagításról és a munkavállalók motivációjáról szóltak, a munka minőségének (QWL – quality of working life) javítása jegyében. A gyakorlatban ezek az eljárások inkább a munkavállalók motivációjával voltak összefüggésben, mint a döntésekben való részvétellel. Eközben egy másik tendencia is megfigyelhető volt, amely a hatalom kiegyenlítéséről, illetve a participációhoz kapcsolódó jogok térnyeréséről szólt a szervezetekben (Strauss, 2006). Ez utóbbi összekapcsolható a kodetermináció megjelenésével Németországban (Wilkinson – Dundon, 2010).

Az 1980-as évektől az 1990-es évekig a participáció kontextusa megváltozott, különösen Nagy-Britanniában és az USA-ban. A változás nem a munkaügyi kapcsolatok intézményrendszerében történt, hanem erőteljesen üzleti vonatkozása volt. A fő fókusz az egyes munkavállalók-

kal való direkt kommunikáció lett, amely csökkentette a szakszervezetek befolyását. A menedzsment érvelése az volt, hogy így tudják felvenni az egyes vállalatok a versenyt, különösen a japán munkaszervezési eljárásokkal, amelyek ráirányították a figyelmet a TQM-re vagy a Six Sigma rendszerekre (Wilkinson – Dundon, 2010, p. 170.).

A *jelenlegi üzleti narratíva* a rugalmas, innovatív és válaszképes szervezeteket hangsúlyozza, a méretgazdaságosság és a tömegtermelés helyett (Piore – Sabel, 1983). A tudásgazdaság is újabb lendületet adott a munkavállalók döntéshozatalba való bevonására (Scarborough, 2003 idézi Wilkinson – Dundon, 2010, p. 170.). Ahogy Strauss (2006, p. 778.) kiemeli, a munkavállalók bevonása egy nyer-nyer situációt alakít ki, hiszen kielégíti a munkavállalók szükségleteit és egyben segít elérni a vállalati célokat is. Természetesen ez a gyakorlatban nem mindig valósul meg, vannak olyan nézetek, amelyek inkább a kizsákmányolás növelését látják ebben a tendenciában (Ramsay, 1977; Bra-verman, 1974).

Kihangsúlyozandó, hogy az *egyes participációs intézményeknek külön-külön életciklusa* lehet egy-egy szervezeten belül is, így nemcsak az általános tendenciákat, hanem a helyi kontextust is figyelembe kell venni azok vizsgálatakor. Gallie és munkatársai (Gallie – Felstead – Green, 2001, p. 7.) rámutattak arra, hogy a participáció irodalma ritkán különbözteti meg a bevonás különböző formáit, a döntéshozatal tekintve. Ennek következtében nehéz pontos összehasonlításokat tenni akár időben, akár egy-egy szervezetet tekintve is, illetve az általánosítás is veszélyt hordoz magában (Marchington – Wilkinson, 2005), azaz a kutatások a *participáció kontextuális jelentését* hangsúlyozzák, így a vállalati esettanulmányokat helyezve előtérbe.

A participáció intézményei (formái), mértéke, szintje

Ahhoz, hogy megértsük az egyes intézmények célját és jelentését, fontos megvizsgálni a participáció mértékét, szintjét, azt, hogy milyen témakörökre terjed ki (scope) és milyen formában jelenik meg. Ezzel a kérdéskörrel a munkaügyi kapcsolatok irodalma foglalkozik széleskörűen.

A részvételnek és hangadásnak nagyon sok formája lehetséges. Egyrészt fókuszálhatnak a hatalommegosztásra, mint például a kollektív tárgyalások, vagy a tulajdonlásra, mint például a kedvező részvényvásárlási lehetőségek, vagy akár a munkafeladatok kialakítására is. Beszélhetünk egyéni vagy csoportos, formális vagy informális intézményekről, kihangsúlyozhatjuk magát a folyamatot, vagy annak a végeredményét.

A munkavállalói participáció intézményei tehát *lehetőséget biztosítanak a munkavállalóknak* arra, hogy beleszóljanak a munkafolyamatok, valamint a foglalkoztatási- és munkafeltételek alakításába, vagy ellenőrizhessék azokat, továbbá részt vegyenek szervezeti, esetenként a vezetői döntésekben (Makó – Simonyi, 1995; Héthy, 1994). Ezek az intézmények a következők lehetnek:

- *direkt*, műhelyszintű részvétel (például: autonóm munkacsoportok, minőségi körök, olyan konzultáci-

ós és döntéshozatali eljárások, amelyek lehetőséget adnak az ötletek kifejtésére),

- az *indirekt-reprezentatív*, azaz a vállalati döntési folyamatban képviselőként keresztül való részvétel (felügyelőbizottságok munkavállalói delegáltjai, üzemi tanácsok, közalkalmazotti tanácsok),
- *pénzügyi-tulajdonosi* részvétel (munkavállalói részvények, profitrészeseledés). Ebben az esetben a munkavállalók tulajdonosok is egyben, azaz ez utóbbi szerepükből adódóan hathatnak a vezetői döntésekre, munkafolyamatokra stb.

A *direkt, műhely szintű részvételt bevonásnak is szokták nevezni*, és két fajtáját a különböztetjük meg:

1. azon eszközöket, amelyek a munkavállalók motivációjára és erőfeszítésére koncentrálnak, azaz az érdekes munkára, a folyamatok jobb megértésére, valamint
2. azon eszközöket, amelyek ezeket struktúrába építve, például keresztirányú tréningekkel, delegálással valósítják meg.

Ezekben az esetekben a participáció nem cél és nem eszköz, hanem sokkal inkább leadership- vagy *menedzsmentfilozófia*, amely elősegíti a munkavállalók részvételét a döntésekben és a fejlesztésben, a vállalat sikerességében. A munkavállalók bevonása csökkentheti az érdekképviselet szerepét, azáltal, hogy egyéni, esetleg csoportos szinten foglalkozik a munkavállalókkal.

A *részvétel szintje szerint* megkülönböztetünk csoport, osztály, telephely vagy szervezeti szinteket. Például a munkavállalói részvények a vállalattal való egyéni azonosulást segítik elő, míg a kollektív szerződések indirekt kollektív intézménynek tekinthetők.

A *participáció mértékét* (depth) tekintve beszélhetünk nagy beleszólási lehetőségről a menedzsment döntéseibe, illetve a másik véglet pedig csak az információhoz való hozzájutást jelenti. A kiterjedését tekintve beszélhetünk kisebb jelentőségű döntésekről, illetve akár vállalati szintű befektetési döntésekről.

Az információmegosztás önmagában egy gyenge formája a participációnak, annak ellenére, hogy intenzitásában és gyakoriságában eltérhet az egyes vállalatoknál. Ez a forma általában nem reprezentációs intézményekre vagy szakszervezetekre épül, hanem közvetlenül a munkavállalókat szólítja meg. A felfelé irányuló problémamegoldó technikák továbbmennek az egyirányú kommunikációnál és a munkavállalók ötleteit próbálják becsatornázni minden területen (például az autonóm munkacsoportok esetében). Az angolszász országokban az a fajta konzultáció terjedt el, amely leginkább az információ átadására épít, így nem veszélyezteti a menedzsment érdekeit (Hall et al., 2007 idézi Boxall et al., 2010).

Egy másik csoportosítás szerint a *participációs jogosítványok* (Makó – Simonyi, 1995), függetlenül azok módjától, az alábbiak lehetnek:

- *informálódásra* (tájékozódásra) kiterjedők, ebben az esetben a munkavállalókat szóban vagy írásban

tájékoztatták a döntések tartalmáról, indokairól és következményeiről, de az egyes döntésekbe például nem vonják be őket; a tájékoztatás egyoldalú aktus ugyan, ám ha az szóban történik, a kommunikáció lehetősége elvben mégis adott,

- *véleményezési*, ahol a menedzsment döntési jogköre megmarad, azonban kikérik és meghallgatják a munkavállalók véleményét is; a véleményezés így egyfázisú kommunikáció (egy feltett kérdés, s arra egy válasz), esélyt nyújt a tervezett intézkedés befolyásolására,
- *konzultációs*, amikor a menedzsment köteles konzultálni az érintettekkel; ebből fakadóan a konzultáció folyamatos párbeszéd: iteratív (többfázisú) véleményezésnek tekinthető, a döntést továbbra is a vállalat vezetésének kezében van,
- *együtt döntésiek*, ahol a menedzsment csak megállapodás esetén intézkedhet.

Hangadás vagy lojalitás? – munkavállalói oldal

Az, hogy a munkavállalóknak egyes szervezetekben miért van, más szervezetekben miért nincs hangja, azaz miért maradnak csendben, egyre inkább a figyelem középpontjába kerül. Számos cikk született abban a témában, hogy az egyes szervezeti tagok miért és hogyan hozzák a döntést arról, hogy mihez szólnak hozzá a vállalat működése kapcsán, illetve milyen esetekben maradnak csendben. A *makroorientált tanulmányok* általában a szerint mérik a hangadást, illetve annak hatékonyságát, hogy milyen erre szolgáló mechanizmusok működnek az adott szervezetben, például szakszervezetek, konzultatív bizottságok, stb. (Bryson – Gomez – Kretschmer – Willman, 2007) (Charlwood, 2006). Míg a *mikroszintű elemzések* kiemelik ezen intézmények intézményesültségét, hatókörét és a témákat, amelyekkel foglalkoznak.

A munkavállalók hangja koncepció jelentősen építkezik Hirschman (1970) elméletére, aki többek között azt a kérdést vizsgálta, hogy az egyes vállalatok fogyasztói elégedetlenség esetén miért nem váltanak azonnal más vállalat termékeire, ahogy azt a neoklasszikus közgazdaságtan (amelynek alapelvei a tökéletes munka- és termékpiacra, teljes informáltságra épülnek) feltételezné. Hirschman azt találta, hogy az elégedetlen vásárlók nem minden esetben követik a kilépés stratégiáját, hanem harcolnak, hallatják a hangjukat. Ezek a vásárlók sokkal lojálisabbak, mint más vállalat termékét választó társaik. Ez a felismerés vezette arra a kutatókat, hogy a munkaügyi kapcsolatok területén is megvizsgálják a hangadás – kilépés közötti átváltást, azaz azt, hogy *az elégedetlen munkavállalók milyen esetekben választják a kilépést a hangadás helyett*.

Az egyik meghatározó megközelítés, amely a kilépés vagy hangadás kérdéskörével foglalkozik, a *tranzakciós költség elméletén* alapul. Hirschman (1970) a fogyasztók kollektív viselkedését tanulmányozó elméletét Freeman és Medoff (1984) a szakszervezetekre alkalmazva arra a következtetésre jutott, hogy *a hangadás mint a szakszervezeti aktivitás egyik formája, akár nyereséges is lehet a*

munkáltató számára, a szakszervezetek monopolizációs törekvései, illetve azok költségei ellenére is.

Freeman és Medoff (1984) a hangadást a szakszervezeti jelenléthez kötötték, míg Kaufman és Levine (2000 idézi Willman – Bryson – Gomez, 2006, p. 285.) azon szervezeteket vizsgálták a tranzakciós költség elméletéből kiindulva, ahol nincsen szakszervezeti jelenlét. Marsden (2000, idézi Willman – Bryson – Gomez, 2006, p. 285.) véleménye szerint *a munkavállalói részvétel több okból csökkenti a tranzakciós költségeket*: egyrészt az információáramlás javításával javítja a koordinációt, a bizalom kiépítésével növelheti a motivációt, illetve csökkentheti az opportunistá viselkedés kockázatát. Más szerzők a motiváció növekedésén túl az elkötelezettséget és a csapatmunkát emelik ki mint ható tényezőt. Az emberierőforrás-menedzsment irodalom pedig a direkt, kétirányú kommunikáció fontosságát hangsúlyozza. *Természetesen a hangadó mechanizmusok, a részvétel működtetésének számos költsége is van*. Kaufman és Levine (2000) a tréningek, a lassabb döntéshozatal, illetve a munkavállalók alkupozíciójának növekedését emelik ki.

Összességében elmondható, hogy a tranzakciós költség-alapú megközelítés szerint azon szervezetekben lesz jelen bármilyen részvételi mechanizmus, amelyekben mindkét fél, azaz a munkavállaló és a munkáltató számára is meghaladja a nyereség a felmerülő költségeket. Abban az esetben pedig, ha az egyik fél számára nem jár nettó nyereséggel ezek fenntartása, a munkáltató választása a meghatározó. Azaz az, hogy a munkavállalóknak mekkora szavuk van, mennyire mernek és/vagy akarnak beleszólni a vállalat működésébe, számos tényezőtől függ, de *a munkáltató hozzáállása meghatározó* lehet (Willman – Bryson – Gomez, 2006).

Azok a tanulmányok, amelyek a hangadás és a kilépés mellett a *lojalitást is vizsgálták*, arra a következtetésre jutottak, hogy a lojalitás fordítottan arányos a hangadással (Boroff – Lewin, 1997 idézi Lewin, 2010, p. 428.). A munkavállalók lojalitása pedig fordítottan arányos a kilépéssel. Ebből az a következtetés vonható le, hogy mind a szakszervezetekkel rendelkező, mind azok jelenléte nélkül működő vállalatok esetében *az elégedetlen munkavállalók inkább a csendben maradást választják a kilépés és a hangadás helyett* (Rusbel et al., 1988 idézi Lewin, 2010, Barry et al., 2016).

Más, nem tranzakciós költség-alapú elméletek szerint munkavállalói oldalról *az ok a csendben maradásra lehet többek között egyéni és szervezeti szintű is*: akár egy kommunikatív döntés (Van Dyne et al., 2003), a felső vezetés hozzáállása (Morrison – Milliken, 2000), a szervezeti kultúra (Huang et al., 2005), vagy személyiségjellemzők (Premeaux – Bedeian, 2003) is befolyásolhatják (Donaghey – Cullinane – Dundon – Wilkinson, 2011).

A domináns koalíció szerepének kiemelése (Donaghey – Cullinane – Dundon – Wilkinson, 2011) egy másik megközelítés, amely szerint a menedzsment a „hangadó” mechanizmusok működtetésével el szeretné kerülni a munkavállalói reprezentáció erőteljesebb formáit, cél a szakszervezeti erő, illetve befolyás csökkentése, valamint a participációs jogosítványok csökkentése a gazdasági hatékonyság témakörére.

A csend dinamikus megközelítése ötvözi a fenti nézeteket, azaz figyelembe veszi mind a munkavállalók, mind a munkaadók oldalát (Donaghey – Cullinane – Dundon – Wilkinson, 2011, p. 63.). A kontroll határvonala nem statikus, hanem szituációfüggő, függ a menedzsment hozzáállásától és viselkedésétől és a munkavállalók passzivitásától és hozzájárulásától is. A csend mindkét fél számára lehet hasznos és káros is. Abban az esetben, ha a csend a munkáltató számára hasznos (azaz például a hangadó mechanizmusokat csak korlátozottan működteti), a munkavállalók számára nem adott a véleménynyilvánítás lehetősége. Abban az esetben azonban, ha a csend a munkavállalók számára hasznos (nem vesznek részt a párbeszédben bizalom hiánya, vagy bármilyen más okból), a menedzsment nem jut elegendő információhoz a döntései kapcsán. Ez a megközelítés szorosan kapcsolódik (Walton – McKersie, 1965) a disztributív és integratív tárgyalások közötti különbségtételhez. Míg a disztributív megközelítés a zéró összegű játszmát jelenti, azaz amit az egyik fél (jelen esetben a munkavállalók vagy a munkáltató) megnyer, azt a másik elveszíti, addig az integratív megközelítés a pozitív összegű játszmákra helyezi a hangsúlyt, így a mindkét fél számára nyereséggel végződő tárgyalásokat emelve ki.

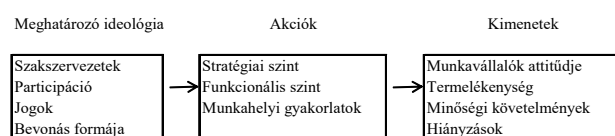
Számos tanulmány született, amely az emberierőforrás-menedzsment praktikák – köztük a participáció és a hangadó mechanizmusok – hatásait próbálta vizsgálni egyrészt a szervezeti teljesítmény, másrészt a munkavállalói jóllét szempontjából. Egy újabb tanulmány szerint (Dietz et al., 2009 idézi Wilkinson – Dundon, 2010) az, hogy a munkavállalók mennyire értékelik pozitívnak a direkt participációs technikák bevezetését, nagyban függ a menedzsmentbe, illetve az általuk működtetett rendszerbe vetett bizalomtól.

Munkáltatói célok, trendek a participáció kapcsán

A stratégiai választás elmélete (Kochan – Katz – McKersie, 1986) szerint a szervezeti változások mértéke megkérdőjelezi a menedzsment döntéseinek tradicionális, intézményesült rendszerét. Véleményük szerint a munkaerő- és a termékpiac helyett a menedzsment lett a szervezeti változások fő mozgatórugója. A stratégiai választás elméletének három lényegi pontja kapcsolható a participációhoz. Egyrészt a menedzsment, illetve a döntéshozók hozzáállása ezekhez az intézményekhez, másrészt ezen ideológiák, nézetek hatása a döntések típusára és természetére mind stratégiai, mind funkcionális és egyéni szinten, valamint

1. ábra

Stratégiai választás – egyszerűsített modell

Forrás: Wilkinson & Dundon (2010, p. 172.)

a döntések hatása az egyéni és vállalati teljesítményre. A folyamatot az 1. ábra szemlélteti.

A legtöbb stratégiai megközelítés a top-down szemléletet követi a döntéshozatal tekintve, amely természetesen erőteljes leegyszerűsítése a kérdésnek. Befolyásoló tényező lehet a szabályozási környezet, a vezetési stílus, vagy akár a nemzeti kultúra is.

A participációnak három fontos szerepe van. Egyrészt, manapság triviális és a menedzsmentguruk által hangoztatott tény, hogy a sikeres szervezetek azok, amelyek bevonnak, felhatalmaznak és meghallgatnak. Ez teszi lehetővé, hogy a munkaerő legyen a forrása az innovációnak és a tudásnak. Másrészt a részvétel egyes intézményei a valahová tartozás érzését keltik a munkavállalókban. A harmadik szempont pedig a legitimitáció kérdése. A menedzsment döntési mechanizmusa megkíván egyfajta nyitottságot és igazságosságot, amelyet ezeken az intézményeken keresztül is el lehet érni. A fentiekben bemutatott célokat, amelyek tulajdonképpen gazdasági és társadalompolitikai célokat egyaránt tartalmaznak, az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat

Az emberierőforrás-menedzsment céljai a participációval

	Gazdasági	Társadalompolitikai
Statikus	Költséghatékonyság	Legitimitáció
Dinamikus	Rugalmasság Fenntartható versenyelőny	Autonómia

Forrás: Boxall – Purcell (2010, p. 41.)

A munkáltatók alapvető célja a költséghatékonyság, amelynek tényleges megvalósulása természetesen függ az iparág technológiai és gazdasági szerkezetétől. A munkaerő költséghatékony menedzselése rövid távon segíthet például gazdasági válsághelyzetek, illetve az iparág stabilitása esetében, azonban hosszabb távon a szervezet rugalmassága is fontos tényezővé válik. Abban az esetben, ha ez fontos a vállalatvezetés számára, nagy valószínűséggel a bevonás nagyobb mértékben fog intézményesülni, a participáció is többrétű lesz egy adott szervezetben, de csak akkor, ha a munkavállalókat stratégiai erőforrásként kezelik. (Liberális piacgazdaságokban ez utóbbi nézet kevésbé jellemző.)

A menedzsment hozzáállását a participáció kérdéséhez azonban nemcsak gazdasági megfontolások vezérik. A legitimitációs cél leginkább az adott ország, régió szempontjából meghatározó. Ide tartozik a törvények betartása, illetve az etikai kérdések. Nagy különbségek mutatkoznak ebben a tekintetben a részvételt figyelembe véve az angolszász liberális piacgazdaságok és a szociális partnerséggel jellemezhető nyugat-európai országok között, ahol a szakszervezeti erő sokkal inkább intézményesült (Marchington – Employee Voice Systems, 2007). Az autonómiára való törkevés a menedzsment részéről pedig számos téren tetten érhető. A participációs intézményeknél kiemelendő azon fórumok, intézmények előnyben részesítése, amelyek anélkül növelik a termel-

kenységet, hogy csökkentsék a menedzsment mozgásterét, döntési hatáskörét.

A vezetés oldaláról a döntés megfogalmazható egy kívülről vegyük (például szakszervezetek), vagy mi csináljuk (nem szakszervezeteken keresztül működő kollektív reprezentációs intézmények) (*make or buy dilemmaként is* (Willman – Bryson – Gomez, 2003) (Gollan, 2010). A tranzakciós költség elméletét alkalmazva maga a döntés több tényező függvénye. Függ az eszköz specifikusságától (azaz attól például, hogy kulcsmunkavállalókról van-e szó), az interakció gyakoriságától és bizonytalanságától (állandó vagy ideiglenes intézmény) és a kormányzás struktúrájától (a reprezentáció hatékonyságától és értékétől). Az elmélet szerint minél kiszámíthatatlanabb az interakció, illetve minél sűrűbben fordul elő, minél hosszabb távon, annál inkább érdemes kidolgozni olyan mechanizmust, amely elősegíti a munkavállalók reprezentációját. Természetesen számos tényező befolyásolja még a döntést, például a jogi szabályozás, a szakszervezetek erőssége, vagy akár a munkavállalói elégedetlenség és annak formája. A tranzakció fenti jellemzői mellett figyelembe kell venni az egyes szereplők magatartását (korlátozott racionalitás, opportunizmus és kockázatvállalási hajlandóság) is (Willman – Bryson – Gomez, 2003, p. 8.). A közvetlen költségeken túl az átváltás költsége is megjelenik. A felmerülő költségek jellemzőit a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat

Az egyes hangadó mechanizmusok hatékonysága (szervezeti szempont), kockázata, közvetlen és átváltási költsége

Csatorna	Venni (szakszervezet)	Duális rendszer	Csinálni (menedzsment által létrehozott intézmény)
Közvetlen költség	alacsony	magas	magas
Átváltás költsége	magas	magas	alacsony
Kockázat/opportunizmus	magas	közepes	alacsony
Hatékonyság	közepes	közepes	magas

Forrás: Willman – Bryson – Gomez (2003, p. 28.)

A céljai egy nem szakszervezeti alapon működő kollektív érdekképviseleti intézmény létrehozásának az alábbiak lehetnek: az információáramlás elősegítése, „biztonsági szelep”, amely elősegíti az esetlegesen felmerülő konfliktusok feloldását, változásmenedzsment-eszköz, növelheti a hatékonyságot azzal, hogy új ötleteket csatornázz be, illetve növeli a munkavállalók elkötelezettségét és elégedettségét, valamint helyettesítheti a szakszervezeteket akár azok túl erősek, akár túl gyengék az érdekképviselethez (Gollan, 2010, p. 226.). *Csak akkor működik azonban jól a direkt participáció, ha más emberierőforrás-menedzsment eszközökkel is összekapcsolják, mint például a képzés-fejlesztés* (Strauss, 2006, p. 787.).

Freeman és Lazear (1995 idézi Kaufman – Taras, 2010, p. 273.) szerint, akik a munkáltatók fő célját a profit növelésében látják, a *participációs intézmények bevezetésének két hatása van a profitra*. Egyrészt növeli a munkavállalók teljesítményét, a jobb kommunikáció, koordináció és morál miatt, másrészt csökkenti a profitot annyival, amennyivel növeli a munkavállalók együttes fellépési lehetőségét a magasabb bérek és más költségesebb munkafeltételek javítása terén.

Amennyiben a participációs intézményeket egy inputnak tekintjük, amellyel a szervezetek outputot termelnek, akkor a következő kép rajzolódik ki (Kaufman – Levine, 2000). Ebben az esetben kiszámolható ezen intézmények határértékterméke, így kialakítva az optimális szintet. Azaz a szervezetek abban az esetben vezetnek be ezeket, ha a belőlük származó bevétel nagyobb mint a bevezetés és működtetés költsége. Azon szervezetek vezetnek be több ilyen intézményt, amelyek nagyobb termelékenységnövekedést tudnak elérni velük, vagy ahol alacsonyabb a bevezetés és működtetés költsége, illetve az extenzív belső munkaerőpiac és a teljes foglalkoztatottság makroökonomiai szinten növeli ezen intézmények bevezetésének megtérülését. Minél kompetitívebb a munkaerőpiac, annál inkább a participációs intézmények bevezetése, míg nem kompetitív munkaerőpiac esetében a szakszervezetek kerülnek előtérbe.

Amennyiben csak azokat a részvételi formákat vesszük figyelembe, amelyek önkéntesen jöttek létre (azaz például a törvény által kötelezően létrehozandó üzemi tanácsokat nem) (Kaufman – Taras, 2010), az alábbi kép rajzolódik ki. Ezen intézmények célja általában a harmónia és együttműködés megteremtése, elősegítése az adott szervezetben.

A formájukat tekintve megkülönböztethetünk ad hoc, informális, illetve hosszú távon működő, vagy formális intézményeket. Az eltérő méret és forma különböző funkciókat is betölthet. Az egyik legelterjedtebb cél a kommunikáció elősegítése a munkavállalók és a menedzsment között. Egy másik funkció a munkahelyi igazságossághoz, így a konfliktusok hatékonyabb megoldásához kapcsolódik. Természetesen ennél összetettebb, integratív funkciót is betölthetnek, amennyiben például a munkafeltételek, vagy a bérek is a tárgyalások alapját képezik. Mindezek alapján az érintett témakörök is eltérnek az egyes esetekben.

Kaufman és Taras (2010, p. 271.) ezen intézmények négy különböző arcára, megközelítésére hívja fel a figyelmet, amelyek természetesen a gyakorlatban egyszerre is jelen lehetnek. (3. táblázat)

Az evolúciós megközelítés szerint a munkaügyi kapcsolatok területe, illetve az egyes intézményei egy kontinuumként értelmezhetők, amelynek az egyik végén az egyéni érdekegyeztetés, a munkáltatói unilaterizmus és a munkavállalói reprezentáció teljes hiánya a jellemző. Az első lépcső a szervezet által létrehozott nem szakszervezeti alapon működő érdekképviselet, amely nem kérdőjelezi meg a munkáltató hatalmát és kontrollját a munkavállalók felett, de biztosítja számukra a közös akciók élményét. A következő nézőpont az érdekek egységére fókuszál. Ebben az esetben a munkáltató azért vezet be a participációs intézményeket, mert csakúgy mint más HR-praktikák

Az önkéntesen létrejött participációs intézmények négy arca, megközelítése

	<i>Evolúciós</i>	<i>Az érdekek egysége</i>	<i>A szakszervezetek elkerülése</i>	<i>Kiegészítő funkció</i>
Cél	<ul style="list-style-type: none"> – a munkavállalók gazdasági pozíciójának fokozatos javítása – a munkahely demokratizálódása 	<ul style="list-style-type: none"> – harmonikus munkahely létrehozása, amelyben a munkavállalók mindent megtesznek a szervezet sikerességéért 	<ul style="list-style-type: none"> – a szakszervezetek helyettesítése 	<ul style="list-style-type: none"> – mindkét rendszer előnyeinek a kihasználása
Paradigma	<ul style="list-style-type: none"> – történelem – intézményi (evolúciós) – pluralista 	<ul style="list-style-type: none"> – unitarista – EEM – OD 	<ul style="list-style-type: none"> – tradicionális IR – paternalista/ unitarista EEM 	<ul style="list-style-type: none"> – EEM és munkaügyi kapcsolatok kombinációja
Haszon a szervezet számára	<ul style="list-style-type: none"> – méretgazdaságosság a munkavállalói csoportok létrehozásával – a munkavállalók véleményének jobb becsatornázása – kommunikációs eszköz a vezetés és a munkavállalók között 	<ul style="list-style-type: none"> – szervezeti és a munkavállalói célok összhangja – kooperáció – javul a kommunikáció – csökken az ellenségeskedés 	<ul style="list-style-type: none"> – előrejelző-rendszer az esetleges szervezkedések és elégedetlenségek kezelésére – csökkenti a munkavállalók igényét a szakszervezetekre – a szakszervezeti aktivisták kigyomlálása – időhúzás a szervezkedés megakadályozására 	<ul style="list-style-type: none"> – az előnyök kiaknázása a kormányzásban
Haszon a munkavállalók számára	<ul style="list-style-type: none"> – a bérek és juttatások fokozatos emelkedése – több lehetőség a beleszólásra – függetlenség növekedése 	<ul style="list-style-type: none"> – nagyobb beleszólás és befolyás a szervezetben – a menedzsment direkt elérése – magasabb morál – javuló bérek és juttatások 	<ul style="list-style-type: none"> – a vállalat emelheti a béreket és juttatásokat, javíthatja a munkafeltételeket a szervezkedés megelőzése érdekében 	<ul style="list-style-type: none"> – mindkét rendszer előnyeinek kiaknázása
Haszon a szakszervezetek számára	<ul style="list-style-type: none"> – nő a munkavállalók szakszervezetek iránti igénye – idővel növekvő szervezettség 	<ul style="list-style-type: none"> – amennyiben nem menedzselik jól a rendszert, az elégedetlen dolgozók elkezdhetnek szervezkedni 	<ul style="list-style-type: none"> – amennyiben a szervezet túlzásokba esik például a kirúgások terén, a taktika visszaüthet, nőhet az igény a szakszervezeti jelenlétre 	<ul style="list-style-type: none"> – pozitív: visszanyeri pozícióját – negatív: a potyautas magatartás nehezíti a taglétszám növelését
Példák a munkahelyi gyakorlatokra	<ul style="list-style-type: none"> – a munkahelyi viták rendezésének intézménye – az informális és szubjektív EEM-gyakorlatok írásos és formális leírása 	<ul style="list-style-type: none"> – többoldalú konfliktusmegoldási folyamatok – munkavállalói képviselők az igazgatótanácsban 	<ul style="list-style-type: none"> – külső tanácsadók bevonása – HPWS-gyakorlatok 	<ul style="list-style-type: none"> – kollektív tárgyalások, – közös bizottságok létrehozása

Forrás: Kaufman – Taras (2010, p. 271.)

ban, a profit növekedését és a versenyelőny növelését látja bennük. A munkáltatók célja ezek bevezetésével azonban lehet pusztán az is, hogy *megelőzzék a szakszervezeti szervezkedést*. Elterjesztésük a szervezetben ebből a megfontolásból akár időszakos is lehet, azon kritikus helyzetekre fókuszálva (például változásvezetés, elégedetlenség növekedése stb.), amelyek elősegíthetnék a munkavállalók szakszervezetbe tömörülését. Az ilyen jellegű részvétel negyedik arca, amikor a munkáltató célja nem a szakszervezetek helyettesítése, mint a második és a harmadik esetben, hanem annak *kiegészítése*.

Az *angolszász adatokat és tendenciákat tekintve* megállapítható, hogy *folytatódik a direkt részvételi formák terjedése*, amely mind munkáltatói, mind munkavállalói érdek (Boxall et al., 2007). Egy másik elv, ami kirajzolódik, hogy a nagyobb szervezetek esetében egyre inkább teret hódít az indirekt kommunikáció erősödése, amely elősegíti a kétirányú kommunikációt, a közös problémamegoldást (Boxall et al., 2010).

Marchington és munkatársai kutatásai alapján számos következtetés vonható le a brit tendenciákat tekintve. Véleményük szerint a vállalatok a nyolcvanas években négy, általuk munkavállalói bevonásnak nevezett (employee involvement) technikát alkalmaznak leginkább (Marchington, 1994), a kollektív tárgyalások mellett: reprezentatív részvételt, amelybe beletartoznak a közös bizottságok és a japán típusú vállalati tanácsok, lefelé irányuló kommunikációt, amelybe a munkavállalók csoportos szintű tájékoztatása, a pénzügyi riportok és más médiaeszközök tartoznak, pénzügyi bevonást, amelybe a munkavállalói részvényopciók és a profit elosztására vonatkozó szabályok tartoznak, illetve a felfelé irányuló problémamegoldást, amely magában foglalja például a minőségi köröket, a TQM-et, ajánlási sémákat. Az egyes technikák bevezetése hullámokban történt, de inkább nevezhetők új menedzsmenttechnikáknak, mert nagy változást nem okoztak a munkavállalók elköteleződését tekintve. A legtöbb *vállalat kétszornás rendszert épített ki*, a tradicionális, szak-

szervezeti csatorna mellé bevezette az új, munkavállalói bevonódást célzó intézkedéseket. Későbbi kutatásuk során azt vizsgálták, hogy mi a menedzsment hozzáállása a fenti technikákhoz (Marchington et al., 2001 idézi Ackers, 2010). A leglényegesebb összefüggés, amit kiemelnek az az, hogy ezeknek a technikáknak csak akkor tulajdonítottak jelentőséget, amennyiben azok hozzáadott értéket képviseltek a szervezet számára. *A szakszervezetek számára ez azt az üzenetet hordozza, hogy a munkáltatók nemcsak akkor fordulnak el tőlük, ha túl erősek, de akkor is, ha túl gyengék és nem reprezentálják a teljes munkaerőt.*

A kimagasló bevonást nyújtó munkavégzési rendszerek (HIWP/HIWS)

A kimagasló teljesítményt nyújtó munkavégzési rendszerek (high performance work system – HPWS) vizsgálatának egyik területe, a kimagasló bevonást nyújtó munkavégzési rendszerek (high involvement work system – HIWS) elemzése. Ez a megközelítés kifejezetten a munkavállalók bevonását, és az eredményekre összpontosító vezetés (management by results) helyett az elkötelezettséget helyezi a fókuszba. Ezzel mind a vállalat, mind a munkavállalók érdekeit szem előtt tartja, ötvözve az EEM puha és kemény megközelítéseit, illetve a vállalati stratégiára és az alkalmazott EEM-eszközökre is hatással van.

A HIWP-megközelítés számos eszközt magában foglal, nem jelent egy speciális programot vagy gyakorlatot, az alkalmazott menedzsmenteszközök a megfelelő toborzási stratégiától kezdve, a képzési stratégia megválasztásán át, a munkahely biztonságának megőrzéséig, nagyon széles skálán mozoghatnak. Ezen eszközök alkalmazása rugalmas vállalati felépítést, növekvő teljesítményt tesz lehetővé a munkakörbővítés, a felhatalmazás, az önrányító munkacsoportok, a kétirányú kommunikációs csatornák, a döntéshozatalban való részvétel, a képességfejlesztés és a megfelelő jutalmazási rendszer segítségével (Appelbaum et al., 2000; Edwarda et al., 2001; Lawler, 1992).

Lawler (1992) *négy jellemzőt, módot azonosított, amelyek befolyásolják a munkavállalók munkahelyi bevonódását és elköteleződését.* Ezek a hatalom, az információ, a jutalmak és a tudás (és képességek). A cselekvés hatalma (1) a munka minden jellemzőjében lehetőséget biztosít a munkavállalók számára a nagyobb autonómia elérésére és a munka feletti kontrollra. Ilyen EEM-eszköz lehet például az önrányító munkacsoportok bevezetése. Ahhoz, hogy a munkavállalók megfelelő döntéseket hozzanak, információra (2) van szükségük a folyamatokról, a minőségről, a fogyasztói visszajelzésekről és az üzleti teljesítményről. Ezek elérését a jól működő kommunikációs csatornák, illetve a visszajelző mechanizmusok (például vállalati felmérések, ötletláda) támogatják. Ahhoz, hogy a munkavállalók a szervezeti célok megvalósítását helyezték előtérbe, az üzleti eredményhez és a hozzájárulás mértékéhez kapcsolódó jutalmazás (képesség alapon) (3) szükséges. Végül a munka, a munkavégzési rendszer, a folyamatok ismeretét, a munkavállalók

ezekhez kapcsolódó tudását, képességeit (4) emeli ki a szerző. Ennek eléréséhez járul hozzá például a rotációs program bevezetése, a munkacsoportok létrehozása, illetve a megfelelő képzés-fejlesztési stratégia megválasztása. A fenti EEM-eszközök pozitív hatását a négy lényeges jellemzőre számos tanulmány, kutatás igazolta (például Vandenberg et al., 1999; Butts et al., 2009 idézi Zatzick et al., 2011; Guy, 2007). Lényeges jellemző továbbá, hogy ezek a fenti kritériumok mennyire terjednek ki a vállalat összes munkavállalójára, mennyire jelennek meg az alsóbb szinteken is (Lawler, 1992).

A bevonáson és nem az ellenőrzésen alapuló rendszerek működtetésének előnyei, Lawler (1992, p. 578.) szerint megjelennek a magasabb minőségű termékekben és szolgáltatásokban, a csökkenő hiányzásokban, a jobb döntéshozatalban és problémamegoldásban, azaz a vállalati hatékonyság növekedésében. Mindezek eléréséhez nem a konkrét eszközök a fontosak, hanem a munkavállalók észlelése, és azok illeszkedése a szervezeti kultúrához (Vandenberg et al., 1999).

Az elmúlt időszakban számos tanulmány foglalkozott a kimagasló bevonást nyújtó vagy elkötelezettségen alapuló EEM-gyakorlatok előnyeivel, amelyek növelik a munkavállalók képességeit, motivációját és felhatalmazását (Guthrie, 2001). Más szerzők pedig empirikusan bizonyították, hogy ezek a gyakorlatok szorosan kapcsolódnak a vállalatok teljesítményéhez, versenyképességéhez is azáltal, hogy a munkavállalókat tekintik a fő erőforrásnak, amelybe érdemes befektetni (Artur, 1994; Huselid, 1995; Guthrie, 2001; Datta et al., 2005; Combs et al., 2006 idézi Zatzick et al., 2011). Növelik a munkával való elégedettséget, csökkentik a hiányzásokat (Zatzick et al., 2011).

Természetesen vannak olyan kontextuális tényezők, amelyek inkább a kontrollon alapuló menedzsmentfilozófiának és szervezeti felépítésnek kedveznek, azaz a HIWP bevezetése, előnyeinek kihasználása kontextusfüggő (például: Lawler, 1992, p. 47.; Porter, 1985; Edwards, 2001; Helper et al., 2002 idézi Guy, 2003).

Néhány szerző (Wood, 1999; Ramsay et al., 2000; Godard et al., 2000) pedig azt hangsúlyozza, hogy a HIWP alkalmazása esetében a pozitív hatások eltúlzottak, számos negatív hatás éri a munkavállalókat (növekvő munka-intenzitás, bizonytalanságérzés, stressz, növekvő kontroll az alkalmazott információs és kommunikációs technológia miatt), amelyekről nem szabad megfeledkezni.

A HIWP bevezetése egyrészt lehetőséget ad a munkavállalók számára, hogy jobban végezzék munkájukat, másrészt lehetőséget biztosít érdekeik erőteljesebb megjelenítésére is (Guy, 2003). Amennyiben azt feltételezzük, hogy a munkavállalók és munkáltatók érdekei között nincs különbség, akkor a teljesítményre gyakorolt hatás vitathatatlan. Azonban divergáló érdekek esetén a felhatalmazás újra felveti a kérdést, hogy mennyiben alkalmazható minden esetben ez a megközelítés, illetve azt, hogy a növekvő érdekérvényesítő erő mennyiben növeli meg a béreket, még kollektív szerződés hiányában is (Guy, 2003; Appelbaum et al., 2000), vajon a szakszervezetek és üzemi tanácsok helyzetét, szerepét hogyan befolyásolja ezen eszközök elterjesztése.

Összegzés

Összefoglalóan elmondható, hogy a *participációs intézmények hatása nagyban függ* attól, hogy integratív (unitarista) vagy tárgyalási (pluralista) célokkal vezetnek be, illetve attól, hogy offenzív, vagy inkább defenzív (szakszervezet ellenes) a létrehozásuk oka. A legtöbb tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a participációs intézmények nem hatékonyak, amennyiben pluralista célokat szolgálnak. *Nem hoznak hosszú távú pozitív hasznot sem a munkavállalóknak, sem a munkáltatóknak, amennyiben fő céljuk a szakszervezeti szervezkedés elkerülése, ha azok a környezetek, amelyekben a szervezet működik, a költségsökkentési stratégia alkalmazását igénylik, amennyiben a menedzsment nagyon szűk teret ad ezen intézményeknek és közben nem enged beleszólást a fő EEM-kérdésekbe, illetve akkor, ha a munkavállalók bizalma valamiért meginog a munkáltatóban* (Gollan, 2006; Moriguchi, 2005; Taras – Copping, 1998; Upchurch et al., 2006; Watling – Snock, 2003 idézi Kaufman – Taras, 2010, p. 277.).

Azon integratív céllal bevezetett participációs intézmények, *amelyek élvezik a munkavállalók bizalmát is* és kapcsolódnak más emberierőforrás-menedzsment rendszerekhez (például képzés-fejlesztés) növelhetik a motivációt és az elkötelezettséget (a valahová tartozás érzését), elősegíthetik az információ áramlását és ezen keresztül az innovativitást, illetve legitimitást biztosíthatnak a menedzsment döntéseinek.

Egyre csökkenő szerepe van a szakszervezeteknek és a kollektív alkuknak, de mindez nem jelenti azt, hogy a munkavállalók ne akarnák hallatni a hangjukat (Willman – Bryson – Gomez, 2007, p. 1321.). A fő változás a hogyanban van, hiszen a direkt participáció egyre nagyobb teret hódít mind az angolszász országokban (Freeman – Boxall – Haynes, 2007), mind a kontinentális Európában (Poutsma – Ligthart – Veersma, 2006).

Jegyzetek

1 Hirschman (1970) tiltakozás fogalmát hangadásként fordítom, így együtt tárgyalva az emberierőforrás-menedzsment employee voice fogalomkörével.

Felhasznált irodalom

- Ackers, P. (2010): An Industrial Relations Perspective on Employee Participation. in: D. Lewin – M. Marchington – P. J. Gollan – A. Wilkinson (szerk.) (2010): The Oxford Handbook of Participation, p. 52-75.
- Barry, M. – Wilkinson, A. J. (2016): Pro-Social or Pro-Management? A Critique of the Conception of Employee Voice as a Pro-Social Behaviour within Organizational Behaviour. British Journal of Industrial Relations, Vol. 54, Issue 2, p. 261-284. Elérhető: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2785896>
- Boxall, P. – Purcell, J. (2003): Strategy and Human Resource Management. London: Palgrave

- Boxall, P. – Purcell, J. (2007): Strategic Management and Human Resources: the pursuit of productivity, flexibility and legitimacy. in: R. M. A. Pinnington (2007): Human Resource Management: ethics and employment. Oxford: Oxford University Press, p. 66-80.
- Boxall, P. – Purcell, J. (2010): An HRM Perspective on Employee Participation. in: D. Lewin – M. Marchington – P. J. Gollan – A. Wilkinson (2010): The Oxford Handbook of Participation in Organization, p. 29-51.
- Brverman, H. (1974): Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century. New York: Monthly Review Press
- Bryson, A. – Gomez, R. – Kretschmer, T. – Willman, P. (2007): The diffusion of workplace voice and high-commitment human resource management practices in Britain, 1994-1998. Industrial and Corporate Change, 19(2), p. 395-426.
- Budd, J. – Gollan, P. – Wilkinson A. (2010): New approaches to employee voice and participation in organizations. Human Relations, 63(3), p. 1-8.
- Charlwood, A. (2006): What determined employer voice choice in Britain in the 20th century? A critique of the 'sound of silence model'. Socio-Economic Review, 4(2), p. 301-309.
- Donaghey, J. – Cullinane, N. – Dundon, T. – Wilkinson, A. (2011): Re-conceptualising employee silence: problems and prognosis. Work, Employment and Society, 25 (1), p. 51-67.
- Edwards, P. – Wright, M. (2001): High involvement work systems and performance outcomes: the strength of variable, contingent and context-bound relationships. International Journal of Human Resource Management, Vol. 12 No. 4, p. 568-585.
- Freeman, R. – Boxall, P. – Haynes, P. (2007): Introduction: The Anglo-American Economies and Employee Voice. in: R. Freeman – P. Boxall – P. Haynes (2007): What Workers Say: Employee Voice in the Anglo-American Workplace. Ithaca, NY: Cornell University Press
- Gallie, D. – Felstead, A. – Green, F. (2001): Employer Policies and Organizational Commitment in Britain 1992-97. Journal of Management Studies, p. 1081-1101.
- Gollan, P. J. (2010): Employeer Strategies Towards Non-Union Collective Voice. in: D. Lewin – M. Marchington – P. J. Gollan – A. Wilkinson (szerk.) (2010): The Oxford Handbook of Participation, p. 212-236.
- Guy, F. (2003): High-involvement work practices and employee bargaining power. Employee Relations, 25.4/5, p. 453-469.
- Héthy, L. (1994): Participation Schemes in Hungary : the predominance of Political Initiatives and Legislation. Bulletin of Comparative Labour Relation
- Hirschman, A. (1970): Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Kaufman, B. E. – Levine, D. I. (2000): An economic analysis of employee representation. in: T. M. Kaufman (2000): Non-union employee representation; History, Contemporary practice and Policy. Armonk, NY: M.E. Sharpe, p. 149-176.

- Kaufman, B. E. – Taras, D. G.* (2010): Employee participation through non-union forms of employee representation. in: D. Lewin – M. Marchington – P. J. Gollan – A. Wilkinson (szerk.) (2010): *The Oxford Handbook of Participation*, p. 258-285.
- Kochan, T. – Katz, H. – McKersie, R.* (1986): *The Transformation of American Industrial Relations*. New York: Basic Books
- Lawler, E. J.* (1992): *The Ultimate Advantage: Creating the High-Involvement Organization*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers
- Lewin, D.* (2010): Employee Voice and Mutual Gains. in: D. Lewin – M. Marchington – P. J. Gollan – A. Wilkinson (szerk.) (2010): *The Oxford Handbook of Participation*, p. 427-452.
- Makó, Cs. – Simonyi, Á.* (1995): Központosított alkuk és a munkahelyi részvétel sokfélesége. *Társadalmi Szemle*, 6, p. 18-27.
- Marchington, M.* (1994): Understanding the Meaning of Participation: Views from the workplace. *Human Relations*, 47(8), p. 867-894.
- Marchington, M.* (2007): Employee Voice Systems. in: P. Boxall – J. Purcell – P. Wright (eds.) (2007): *The Oxford Handbook of Human Resource Management*. Oxford: Oxford University Press
- Marchington, M. – Wilkinson, A.* (2005): Direct Participation. in: S. Bach (eds.) (2005): *Personnel Management: A Comprehensive Guide to Theory and Practice*. Oxford: Blackwell
- Mowbray, P. K. – Wilkinson, A. – Tse, H. H.M.* (2015): An Integrative Review of Employee Voice: Identifying a Common Conceptualization and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 17, p. 382–400. doi:10.1111/ijmr.12045
- Piore, M. – Sabel, C.* (1983): *The Second Industrial Revolution*. New York: Basic Books
- Poutsma, E. – Ligthart, P. – Veersma, U.* (2006): The Diffusion of Calculative and Collaborative HRM Practices in European Firms. *Industrial Relations*, 45(4), p. 513-546.
- Ramsey, H.* (1977): Cycles of Control: worker participation in sociological and historical perspective. *Sociology*, 11(3), p. 481-506.
- Strauss, G.* (2006): Worker participation – some under-considered issues. *Industrial Relations*, 45(4), p. 778-803.
- Vandenberg, R. J. – Richardson, H. – Eastman, L. J.* (1999): The impact of high involvement work processes on organizational effectiveness: A second-order latent variable approach. *Group & Organization Management*, 24.3, p. 300-339.
- Walton, R. – McKersie, R.* (1965): A behavioral theory of labor negotiations.
- Wilkinson, A. – Dundon, T.* (2010): Direct Employee Participation. in: D. Lewin – M. Marchington – P. J. Gollan – A. Wilkinson (szerk.) (2010): *The Oxford Handbook of Participation*, p. 167-185.
- Wilkinson, A. & Fay, C.* (2011): New times for employee voice? *Human Resource Management*, 20(1), p. 65-74.
- Wilkinson, A. – Dundon, T. – Donaghey, J. – Freeman, R. B.* (2014): Employee voice: charting new terrain. in: *Handbook of Research on Employee Voice*, p. 3-16.
- Willman, P. – Bryson, A. – Gomez, R.* (2003): Why do voice regimes differ? London School of Economics, Centre for Economic Performance WP no.: CEPDPO591 November.
- Willman, P. – Bryson, A. – Gomez, R.* (2006): The sound of silence: which employers choose no employee voice and why? *Socio-Economic Review*, (4), p. 283-299.
- Willman, P. – Bryson, A. – Gomez, R.* (2007): The Long Goodbye: New Establishments and the Fall of Union Voice in Britain. *International Journal of Human Resource Management*, 7(18), p. 1318-1334.
- Zatzik, C. D. – Iverson, R. D.* (2011): Putting employee involvement in context: a cross level model examining job satisfaction and absenteeism in high-involvement work systems. *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 22, No. 17, p. 3462-3476